

hez való igazításában, és ez a részesedés végeredményben a hallgatók döntései alapján határozódna meg. Egy ilyen rendszer logikájával ellentétben egy képzési irány központi felszámolása egy intézményben; ugyanakkor ebbe a logikába minden további nélkül beleférne, hogy az egyetemi szintű egészségügyi képzés beiskolázási keretszámait központilag csökkentsek, mondjuk a főiskolai szintű keretek megfelelő bővítésével párhuzamosan. Ebben az esetben, amennyiben a hallgatók döntései nagyjából visszaigazolnák az egyes képzési helyek közti jelenlegi képzési arányokat, elképzelhető, hogy a fajlagos költségek mindenütt emelkednének a csökkenő beiskolázás és a fix költségek magas aránya miatt. Ez – amennyiben a képzési terület fajlagos erőforrás-ellátottságában nem történének változások – csökkentené a képzési kínálat biztosítására fordítható kereteket, ami akár a képzési színvonal általános csökkenését is eredményezhetné. Ez azonban megfelelő – a finanszírozási rendszeren keresztül érvényesülő – ösztönzőkkel központi döntés nélkül is elkerülhető. Az önkéntes profilváltás, az intézmények közti munkamegosztás önkorlátozáson és megállapodáson alapuló kialakítása, a képzési kínálat ennek megfelelő önkéntes korlátozása *jobb és „politikai gazdaságtani” szempontból is kivihetőbb* megoldásnak tűnik számomra a képzési kínálat központi döntés alapján kikényszerített korlátozásánál. A kis számú érintett intézmény közös megegyezésen alapuló önkorlátozása annál reálisabb alternatíva a fajlagos költségek csökkentésére, minél inkább lehetőség nyílik a visszafejlesztést elszedő helyen a főiskolai szintű egészségügyi képzés párhuzamos felfuttatására. Amennyiben a normatív finanszírozás megfelelően erős ösztönzőket közvetít, egy ilyen jelegű önkéntes megegyezésre – tekintetbe véve az érintett intézmények kis számát – minden esély megvan.

Semjén András

Pedagógusok: nők és presztízs a pályán és a képzésben

Nőiesedés? Elnőiesedés? Már az elnevezés bizonytalansága is sokat sejtet. Nyelvünk inkább az elnőiesedésre állna rá – megszoktuk –, de mások figyelmeztetnek így pejoratív kicsengése van a szónak ... Igazuk van. Távol álljon tőlünk minden efféle nemi diszkrimináció, férfigőg...

Ámbár az elnőiesedés utalhat a folyamat stádiumára is. Ma a magyar iskolákban 75% a pedagógusnők aránya – az óvónőket tehát nem is számítva –, erre talán lehet azt mondani, hogy elnőiesedés. Bármely latolgatott kritériumot is vesszük alapul (1. több mint fele, 2. döntő többség, 3. a teljes munkaerő női hányadánál több-e vagy kevesebb). Máris hozzátesszük, hogy világjelenségről van szó, bár az arányok eltérnek, és vannak országok, ahol a nők aránya 50% alatt marad. De Magyarországon sem nőiesedett el minden iskola tanári kara, talán csak nőiesedik. (Mondjuk, az autóközlekedési szakközépiskola.)

Ha egykori híres (8 osztályos) gimnáziumok érettségi tablóit nézzük, csupa bajszos-szakállas férfi néz vissza ránk a tanári karból. Az Aranysárkány (Kosztolányi) tanári karában nincs egy nő sem. Ha mai tablókat szemlélünk – hivalkodó kirakatokban –, férfit alig találunk a felső sorban. Kétesélyes a középső, legnagyobb figura „nemi hovatartozása” ... Az óvodapedagógia még csak-csak, de az „óvodapedagógus” sehogy sem akar meggyökeresedni valóság-érzékeny szép magyar nyelvünkben, hiszen tudjuk, hogy nőről van szó. A gyermekkertecskék „mindig is” női felségterületnek számítottak, elsősorban az intézmény család pótló és szociális jellegével összhangban. (Kivéve az indulás hőskorát, a múlt század középső harmadát, amikor ugyanis az óvodapedagógusok is férfiak voltak!) Az iskoláztatás ezzel szemben komoly állami ügy, állampolgár-nevelés, férfiaknak való foglalatosság. A néptanítói hivatás a nemzetállam eszméjével párhuzamosan erősödött meg Közép-Európában. Nálunk gyakorlatilag ez a múlt

század második felére, utolsó harmadára esik, összefüggésben az Eötvös-féle népoktatási törvénnyel. A nők azonban hamar megjelentek, s lépésről-lépésre növelték jelenlétüket az iskolákban.

Pl.: 1912 és 1934 között az elemi iskolákban arányuk 31%-ról 44%-ra, a középiskolákban 9%-ról 22%-ra emelkedett. (Pethő, 1991., 65.) Ugyanezen időszak alatt a polgári iskolákban arányuk alig nő (57%-ról 61%-ra), hiszen már ezen iskolatípus létrejöttkor is igen magasnak tekinthető a női arány. "... tehát nem arról van szó, hogy a kisgyermekekkel való foglalkozás amúgy is közel áll a nőkhöz, vagy az iskolarendszer legalacsonyabb szintjén, az elemi iskolában a legmagasabb a nők aránya. ... Az új munkaerő iránt a két világháború között a számában is leggyorsabban terjedő iskolatípus, a »sem nem népiskola, sem nem középiskola« polgári támaszt *tömegigényt*" (Deák – Nagy, 1998). Ez lett az általános iskola gerince, itt indul el a később mindenütt megjelenő női túlsúly. A nőiesedés ütemét a közoktatásban, pontosabban az alap- és középfokú iskoláztatásban megközelítőleg az alábbi trenddel tudnánk érzékeltetni: 1870: kb. 3%; 1900: kb. 20%; 1930: kb. 40%; 1960: kb. 50%; 1990: kb. 70%; 2000: kb. 75%. (1–2%-os eltérés elképzelhető. Így könnyebb átfogni, érzékeltetni a változást, másrészt az adatok más adatokból kiinduló becslésen alapulnak.) Legjelentősebbnek az 50% utáni átfordulást érzékeljük, a 60–70-es évekbeli fölfutást. Ettől kezdve több a nő. Kiemelhetjük, hogy a nőiesedés tendenciája a felsőbb iskolafokokozatok irányában, valamint a szakképzés területén kevésbé teljesedett ki (vagy be?). A felsőfokon oktató tanárok között pl. a nők aránya 1995-ben csak 36,7%.

A nőiesedés tendenciáit vizsgálhatjuk tágabb kontextusban is, nemcsak a pedagógus pálya, hanem pl. a felsőfokú tanulmányok tükrében. A mi szakmánkat érő hatások talán másokat sem hagynak érintetlenül. Alig 4 éve emlékeztek meg arról, hogy az első nőhallgatók megjelentek a magyar egyetemeken. Bizonyos háborús csúcsoktól eltekintve (amikor is a férfiak mással voltak elfoglalva és a nők számára jobban megnyíltak a kapuk), a nők részaránya folyamatosan nő. De nem egyenletesen! 1928 és 1938 között pl. 8,3%-ról csak 13,4%-ra, 1950 és 1970 között 23,8%-ról 42,8%-ra, 1970 és 1990 között újabb 20 év alatt „már csak” 7%-kal nőtt a felsőoktatásban résztvevő nőhallgatók száma. Az új trend 1980 táján vette kezdetét, azóta a magyar felsőoktatásban, s a diplomások legfiatalabb évjárátaiban már több a nő!

(A felsőfokú végzettségű nők aránya a felsőfokú végzettségű teljes népességben belül mostanában érte/érheti el az 50%-ot. 1990-ben 47%.)

Ezek az arányok természetesen elmaradnak a pedagógus adatok mögött, hiszen összesített adatokat idéztünk, de van hasonló változásokat megélt más pálya is, pl. a gyógyszerészeké, valamelyest lemaradva az orvosoké, jogászoké. Mindenesetre beszédes tény, hogy az 1990-es népszámlálás adatai szerint a diplomás nők fele pedagógus! A társadalom mélyen gyökerező sztereotípiákkal rendelkezik a női szerep, férfi szerep tartalmát illetően. Nagy az egyetértés abban, hogy mi való, mi nem való (ti. milyen pálya való ...) a nőknek. A területek elég mereven föl vannak osztva. És mégis: *van lassú változás.*

A nőhallgatók aránya az egyes képzési ágazatok szerint 1990–95 között Magyarországon:

Pedagógia 71,9%	Humán 70,0%
Művészet 49,7%	Jog 53,3%
Műszaki 21,2%	Közgazdaság, társadalomtudomány 58,2%
Természettudomány 31,0%	Orvos-egészségügy 58,1%
Mezőgazdaság 41,3%	Egyéb 27,0%

Forrás: Ladányi Andor: Két évforduló. Educatio, 1996/3.

Mezőgazdaság, műszaki tudományok, matematika a férfiaké, a gondoskodás – pedagógia, egészségügy – a nőké. Képzési fokozat szerint viszont, úgy látszik, a társadalom nagyon is engedékeny, rugalmas. Hogy mindez hová vezet? Sokak szerint a 21. század a nők évszázada lesz. Új matriarchátus rémlik fel egyesek előtt (Vö. Robert Merle: Védett férfiak). Azt hiszem, rosszul ítélik meg a folyamatokat. Diplomát szerezni egy dolog. Nem is olyan könnyű dolog. „Hadd zsidongjanak a főiskolák-egyetemek tantermeiben a lányok, nekünk is érdekesebb úgy” – gondolja a „sovén” férfi. A lényeg a vezetői és döntési pozíciók megőrzése, a jól fizető státusok megtartása. És bizony sok realitás van e gondolatmenetben! A társadalom is ezt várja a férfitől (családfenntartói szerep). Épp a nőmozgalmak hívei s a feministák mutatják meg elég meggyőzően, hogy ez a világ nagyon is a férfiaké még: lásd a család, munka, nagypolitika világát! Talán nem jó, hogy így van, de így van. Ha a 20. század tényleg és még a „férfiaké” volt, bizony nagyon sokszor le kell sütni szemünket, nekünk, férfiaknak. És csak remélhetünk egy humánusabb, demokratikusabb, nem is emberarcú, hanem nőarcú 21. századot. Ez azonban csak jámbor óhaj. Afféle bölcsész széplelkűség.

A helycsere ui. nem kizorítódsi jelleggel megy végbe. Kimutatható általános tendencia, hogy azok a pályák nőiesednek el, melyek a férfiak számára nem elég vonzóak. Nem a nők szorítják ki a férfiakat, hanem a férfiak hagyják ott a nekik már nem elég jó (had)állásaikat. Önzés, hatalomvágy és a családfenntartói szerep is errefelé hajtják. Igaz, a modern család kétkeresős, demokratikus, kettős vezetésű stb. – és mégis könnyebben fölborul, ha netán a feleség beosztása, keresete, presztízse nagyobb. Sőt, az utóbbi évtizedben mintha erősödne ez a tendencia. Jobb, jobb is volt, ha a két fizetés közül a férfié az első. Úgy tűnik, legalábbis.

Idézet egy fülszövegből: „A nők úgy intézik, hogy a férfiak helyettük dolgozzanak, gondolkodjanak, viseljék a felelősséget. A nők kizsákmányolják a férfiakat. De a férfiak erősek, intelligensek, fantáziadúsak, míg a nők gyengék, buták és fantáziátlanok. Akkor miért a nők zsákmányolják ki a férfiakat, és nem fordítva?” (Esther Vilar: Az idomított férfi)

Ebből ugyan egy szó sem igaz, de legalább jól összezavarja a „gondolatokat” ...

Hogy mindez mit jelent, a pedagógus pálya vonatkozásában? Már kár is elmondani. A pálya presztízisének történeti csökkenése nem a nők beáramlása miatt következett be. Épp fordítva! Az elnőiesedés csak tünet, jelzi azt, hol nyílt szabad terep a társadalmi érvényesülésre is vágyó, emancipálódó nő számára. De az egyre inkább női munkának számító tanítói, tanári tevékenység – egyfajta másodlagos visszahatásként – valóban visszatartja a férfiakat a pályára lépéstől, s ez maga is tovább rontja a pálya presztízst. Az elnőiesedés tehát következménye és nem oka a presztízsvesztésnek. És legfeljebb másodlagos oka.

A pedagógus pálya elnőiesedésének a szakma jellegével és a női szereppel összefüggő belső okai vannak előtérben gondolkodásunkban, valószínű azonban, hogy a külső, munkaerőpiaci mozgások az elsődlegesen meghatározó tényezők. Századunk sok minden más mellett a női emancipáció százada is. A nők a századelőn épphogy megjelentek az egyetemek padjaiban, ma már elfoglalják az őket jogosan megillető fele-arányt. Sőt!

A nők természetesen nemcsak tanulnak, munkába is állnak, bár e tekintetben kétségtelenül jelentkezik némi „vesztés”. Hogy hol tart a folyamat a foglalkoztatás terén nemzetközileg, azt pl. az *Educatio* 1996-os őszi számában tanulmányozhatjuk:

Kiemelkedők a skandináv demokráciák adatai (Svédország, Finnország, Norvégia és Dánia), 10 nőből 7–8 dolgozik; a másik oldalon viszont 10/4-es aránnyal Írország, Spanyolország áll 1987-ben. Az adatok nem egyszerűen a női emancipáció fokát fejezik ki, bennük mélyen gyökerező társadalmi hagyományok, a nőmozgalmak sikeressége, a társadalmi-politikai berendezkedés típusa és az anyagi helyzet ötvöződik. Görögország és Hollandia azonos adatai mögött egészen eltérő meghatározottságok húzódnak meg.

A nők természetesen mindig is dolgoztak, talán többet is, mint a férfiak, „kisdud házikörüket” azonban az ipari civilizációk 20. századi történetének háttérével hagyták leginkább tömegesen el. A felsőfokú képzettséghez kötött pályákat pedig kifejezetten a legutóbbi évtizedekben, fél évszázadban kezdték elfoglalni.

A nők megjelenése a munkaerőpiacon nincs feltétlenül szinkronban „öntudatra ébredésükkel”. A megélhetés kényszere már a 18–19. században is gépek mellé állított sok munkásszonyt (és gyereket) is. Bródy tanítónője (1907!) azonban nem egyszerűen munkát vállalni kényszerülő dolgozó asszony, hanem öntudatos, emancipált, modern nő. Ettől persze még neki sem könnyebb.

A nők 20. századi munkába állása mindenesetre igen összetett társadalmi jelenség. A logika az – ha időben nem is tűnik ki mindig egyértelműen –, hogy munkába kell állni, többféle okból is. Hol van rá mód? Nyilván a hagyományos gondolkodás szerinti női pályákon (óvónők), illetve ott, ahol a férfiak „udvariasan” átadják helyüket (tanítók). Igen érdekes és bizonyító erejű a két világháború ezzel kapcsolatos tapasztalata. A frontra menő férfiak helyét az iparban, mezőgazdaságban átvették a nők. Kényszerűségből. De megszokván a helyzetet, már nem adták vissza mindannyian munkahelyüket a visszatérő férfiaknak. A nők munkába állását a háborús helyzetek „megdobták”. (Az már csak szakmai csemege, hogy az anya-gyerek kapcsolatát hangsúlyozó pszichológiai kutatások épp a II. világháború után lendültek fel – Bowlby, Spitz, Harlow vizsgálatai. Motiválni kellett az asszonyokat a családi körbe való visszatéréshez. Ez, ha igaz is, nem kérdőjelezi meg az említett vizsgálatok tudományos igazságát, legfeljebb némileg korrigálja azt.)

Mi a helyzet külföldön? Amit az adatokból kiolvashatunk: a nőiesedés/előnőiesedés mindenhol megfigyelhető tendencia. A közép-európai volt szocialista államokban a folyamat mégis messzebbre jutott, mint Európa vagy a világ gazdaságilag fejlettebb országaiban. Kijelenthető, hogy az alapfokú képzésben egyértelmű és csaknem befejezett az előnőiesedés tendenciája. (Ellenpélda: Törökország, Görögország.) Középfokon már nem mindenütt van női túlsúly, az arányok 50–60% közül tömörülnek. Itt viszont már sokkal több az alacsony női arány: Japán, Németország, Hollandia, Dánia. Nem véletlen: itt fizetik legjobban a tanerőket ..., az előnőiesedés tehát nem fenyeget – bocsánat, a nőiesedés tendenciája nem jelentkezik.

A ballagási tablók kapcsán már utaltunk rá: a középső legnagyobb fényképen szinte azonos eséllyel állhat férfi vagy nő. A statisztikai tény pedig az, hogy a magyar általános és középiskolák igazgatói posztjain 1997-ben 49,1% volt a nők aránya. (Vágó, 1998.)

Az igazgatói posztok tehát nem nőiesedtek el olyan mértékben, mint a pálya maga. A tendenciák pedig érthetőek: a szakképzésben erős a férfi túlsúly. Az egyetlen gondunk, hogy ezeket az adatokat már nehéz összefüggésbe hozni a jövedelemmel. Az igazgatói pótlék ugyanis nem számottevő. A férfiak ettől függetlenül is ragaszkodnak hozzá. A vezetői státusnak nagy a nimbusza. A döntős, felelősségvállalás, irányítás férfi feladat. Maguk a pedagógusnők mondják: sokkal inkább engedelmessé válnak egy férfi igazgatónak, mint egy másik nőnek.

Még ezzel együtt is, az iskolaigazgatók fele nő. Ez a tény teljesen elfedi a valóságos esélyeket. Egy férfi előtt-utóbb igazgató lesz, ha a pályán marad. Egy nőnek viszont úgyszólván alig van esélye, mondhatnánk kissé sarkítva. Ez akkor derül ki, ha az igazgatónők számát a pedagógusnők számához viszonyítjuk: 1% alatt marad! A híradások szerint a 90-es években (1990–1997) a nők aránya jelentősen javult a vezetői posztokon (+ 10%), de ez már jelen van az előbbi adatokban is. Az előnőiesedés folyamata az igazgatói posztokon valószínű folytatódik. Ebben még vannak tartalékok.

Ismeretesek a nőiesedéssel kapcsolatos aggodalmak és ellenérvek. Felidézzünk egy húsz évvel ezelőtti interjúból egy karakteres véleményt. Ungárné Komoly Judit: „– Azzal vádolják a nő-

ket, hogy nem képesek igazi férfiakat nevelni. Kérdés, kit tekintünk ma igazi férfinak. Valaha a rettenthetetlen hős volt a férfiideál. A második világháború utáni harmadik évtizedben a hős megszűnt ideál lenni. Az emberek meggyűlöltek a háborút, az erőszakot, a harcias keménységet, a durvaságot, az erős békevágy előnyben részesíti a szelídebb, ha úgy tetszik, kevésbé férfias tulajdonságokat. Közvetlenül a háború után a fiatalság még lelkesedett a háborús hőskért, ma is beszélünk róluk, szeretnénk ébren tartani az emléküket és a példájukat, de hiába, a fiatalok már eltávolodtak tőlük térben és időben, az újabb generációk már nem képesek azonosulni velük. – A férfiasság fogalma egyébként is felkelti az erőszak képzetét; akik ma a férfiasabb nevelést szorgalmazzák, voltaképpen az autokrata nevelésért rántanak kardot. Mi az autokratikus nevelési stílus? Kényszer, az egyéniség elnyomása, erőszak, vakfegyelem. Akik ezt kívánják, azok a régi iskolát sírják vissza. – Igaz, hogy a pálya elnőiesedett, de az is igaz, hogy a női nevelés megerősödésével nőtt az iskola demokratizmusa is. Nők és demokrácia – ez a két fogalom valahogyan összetartozik.”

Nők és demokrácia összetartoznak. Igen. Magunk is azt gondoljuk, hogy a globalizálódó világ problémái a hagyományos női princípiumokkal – megértés, elfogadás, együttműködés – inkább megoldhatóak, mint a hagyományos férfi mentalitással: ráció – konfrontáció – erő. Ez lenne a problémára adott korszerű, progresszív válasz. A kétely csupán arra vonatkozik: mennyire lehet ezt szándékaink szerint programozni, társadalmilag megvalósítani. A pedagógiai hatékonyság optimumánál nyilván kevésbé, hiszen sok a visszatartó társadalmi mozzanat.

Ettől még a feminista pedagógia mondandója e vonatkozásban nagyon is időszerű és elgondolkodtató. „Ha a feminista elmélet szempontjából közelítjük meg az oktatás folyamatát ... a nők szocializációs csatornáit és módszereit eleve ellentétben vannak a (gyakorlati) pedagógia által preferált személyiségjegyekkel. A női gondolkodásmód és értékrend konfliktusban van az olyan hagyományosan elfogadott értékekkel, mint aszertivitás, versenyszellem, autonómia és tekintélyelvű hierarchikus iskolai struktúra.

A női pszichikum fejlődésének tanulmányozása arról tanúskodik, hogy a nők nagyobb értéként ismerik el a másokkal való együttműködés készségét, a másokról való gondoskodást. Így tehát a lány/nőtanulók kétszeresen is hátrányba kerülnek az iskolában, de különösen a felsősoktatásban, amikor nemcsak hogy a hagyományos tananyag nem képviseli értékeiket, hanem még a tanórán zajló elvárt diskurzus is ellenükre dolgozik, amikor az önállóság, autonómia és individualitás kerül a középpontba – mondván, hogy ez a fajta megközelítés biztosíthatja csak a szükséges távolságot és objektivitást, melyek alapelemei a tudományosságoknak. Ezzel magyarázható a lány/nőhallgatók önbizalomvesztése, bizonytalansága és hallgatásba burkolózkodása ...

A feminista pedagógia tükrözi és alkalmazza a feminista elmélet és kutatás eredményeit, és tagadja az előírt, objektív tudás mindenhatóságát. Módszerei alkalmazásakor előtérbe helyezi a női pszichikumot és női értékeket. A feminista megközelítésű pedagógia tehát kooperatív, demokratikus, integrálja a kognitív és affektív tanulás lehetőségeit.” (Thun, 1996.)

A nők tehát ezt a szellemet viszik az oktatásba. És ez jó, előremutató. A pálya elnőiesedésének akár örülhetnénk is. Ebben az értelemben.

Látva a nemi szerepek sohasem tapasztalt korunkbeli közeledését és rugalmasságát, talán bizhatunk abban, hogy ezt a leckét a férfiak is megtanulhatják. (A pedagógus férfiak e tekintetben egyébként is a társadalmi haladás „zászlóshajói”. Pl. minden férfiak között ők végzik a legtöbb házimunkát.)

Mert ideálunk mégis csak az, hogy együtt kerek a világ.

Papp János